

Scurtă privire asupra literaturii ruse din a doua jumătate a secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea

În a doua jumătate a secolului al XX-lea, în literatură era dominantă orientarea sovietică, realismul socialist.

Cînd vorbim despre literatura sovietică trebuie avut în vedere toate fenomenele literare de pe teritoriul Uniunii Sovietice, începînd cu 1917 și terminînd cu 1991, aprobate de cenzură și/ sau recunoscute de critica oficială. Periodizarea acestei literaturi a fost făcută adesea după decenii, care nu oferă însă detalii semnificative asupra particularităților acesteia. Vladimir Kovski, de exemplu, propune cadrul ideologic ca element distinctiv: „trebuie să vorbim nu despre perioade istorico-literare diferite, ci despre o singură epocă totalitară între 1917 și 1954, care a dat naștere fenomenului specific și complex al literaturii sovietice (...). După 1954 ea a trecut într-un stadiu mai detensionat, posttotalitar, care s-a întins pînă la jumătatea sau chiar pînă la sfîrșitul anilor '80”⁶.

Teoria socialismului realist, mai bine zis, de monopolizare și de unificare ideologică a literaturii, a fost creată în 1932, imediat

⁶ V. Kovski, *Vystuplenie za „kruglym stolom”*. „XX vek kak literaturnaja epoha”, „Voprosy literatury”, nr.2/1993, p.60.

după dispoziția CC al PC (bolșevic), *O perestroike literaturno-hudojestvennîh organizații*, prin care scriitorii erau lipsiți de dreptul la asociere în funcție de opiniile estetice, beneficiind însă de apartenență la literatura sovietică. Nu trebuie să uităm că această campanie de înlăturare a literaturii adevărate și înlocuirea ei cu una controlată în totalitate de stat, care să reflecte ideologia acestuia⁷, a fost declanșată la scurt timp după revoluția bolșevică. Primul document oficial care a impus controlul în acest domeniu a fost Decretul despre tipărituri (*Dekret o peceati*), emis a doua zi de la revoluție, pe 9 noiembrie (27 octombrie) 1917, prin care se limita libertatea presei scrise, văzute ca un paravan pentru liberalismul prost-înțeles al „claselor avute”. Semnificative în acest sens sînt și Rezoluția CC al PC bolșevic din 1 decembrie 1920, *O proletkul'tah*, prin care era anulată posibilitatea unei activități creatoare independente de stat⁸, precum și dispoziția *O politike partii v oblasti hudozestvennoi literaturî*, din 1925, care confirma dreptul partidului și al statului de a se amesteca în chestiunile

⁷ Așa cum afirmă M.M. Golubkov, „sarcina artei este de a drapa realitatea, de a crea fațada care să ascundă contradicțiile adevărate”, sau, cu alte cuvinte, „sarcina artei realismului socialist nu este de a reflecta adevărul realității, ci de a deveni ea însăși adevăr și viață, luînd într-un fel locul realității adevărate (*op.cit.*, p.87).

⁸ Fapt ce a atras după sine o impresionantă emigrație din partea celor care nu aveau cum să fie de acord cu această restrîngere grosolană a drepturilor. Punctul culminant al hărțurii scriitorilor prerevoluționari l-au constituit acuzele aduse, în 1929, lui Boris Pilniak, Mihail Bulgakov, Andrei Platonov, Evgheni Zamiatin, în urma publicării lucrărilor lor la editura berlineză „Petropolis” (înainte de acest an tipărirea scrierilor la editura germană nu constituise nici un impediment, cf. M.M. Golubkov, *Russkaja literatura XX veka. Posle raskola*, Moscova, 2002, p.57), care a constituit, în același timp, punctul de plecare pentru supunerea totală a scriitorilor ruși ideologiei oficiale.

literare. Dispozițiile de partid din această perioadă evidențiau rolul conducător al partidului și al statului în toate sferile de activitate, inclusiv în literatură, care trebuia să-și construiască imaginea de purtător de cuvânt al ideologiei oficiale. Se poate conchide că apogeul acestei campanii a fost atins în 1934, o dată cu crearea Uniunii Scriitorilor, un fel de „minister” al literaturii care putea controla în mod oficial fenomenul artistic⁹, după care au urmat și pașii următori, firești: critica a devenit o formă a conștiinței literar-artistice care formula comanda socială (în fapt, de partid și de stat) și care controla executarea ei; s-a format canonul realismului socialist, precum și sistemul specific de specii literare¹⁰.

În linii mari, se conturează câteva perioade ale literaturii sovietice¹¹:

- perioada de tatonare, a anilor 1917-1932, înainte de consolidarea conceptului specific. O dată cu declanșarea Revoluției din Octombrie a fost promovat idealul „literaturii proletare”, care a dat naștere primei emigrații;

⁹ Chestiunile „specifice” au fost perfectate în cadrul unor discuții din 1934, când a fost reformat limbajul literar, care trebuia să fie cât mai neutru, transparent și clar, lipsit de particularități stilistice intelectualizante, mai apoi numite reacționare, și de „ornamentalisme”, respectiv din 1936, când, prin campania împotriva formalismului (esteticilor simboliste, constructivismului, futurismului, imaginismului), dar care avea în fapt în vedere forme ale expresivității convenționale (fantastic, grotesc ș.a.), literatura era orientată către reflectarea fidelă a realității.

¹⁰ Cf. Golubkov, *op.cit.*, p.61.

¹¹ După Wolfgang Kasack, *Leksikon russoj literatury XX veka*, Moscova, 1996, p.390-391. După *Istorija sovetsoj literatury*, apărută la Moscova în 1967, perioadele literaturii sovietice erau 1917-1929, 1929-1941, 1941-1955, 1955-1966, fiind determinate de jaloane ideologice (1929 – începutul guvernării totalitare, 1941 – începutul războiului, 1956 – Congresul CC al PCUS).

- literatura anilor 1932-1953, ce constituie perioada stalinistă, marcată prin accentuarea presiunii asupra vieții literare; a fost cauza celei de-a doua emigrații;

- literatura anilor 1953-1964, a *dezghețului (otpepel')*, ce se suprapune peste guvernarea lui Nikita Hrușciiov, caracterizată printr-un oarecare grad de liberalizare;

- literatura anilor 1964-1985, a *stagnării (zastoï)* corespunzătoare guvernării lui Leonid Ilici Brejnev, caracterizată printr-o restalinizare treptată a vieții culturale; în acest timp a apărut al treilea val de emiganți din domeniul literaturii;

- literatura anilor 1985-1991, *perestroika*, în timpul lui Mihail Gorbaciov, este caracterizată, ca întreaga societate, de începutul procesului de liberalizare al vieții literare (*perestroika*, *glasnost*, pluralism, democratizare).

Literatura rusă din perioada anilor '20-'50 (după unii critici, s-a întins chiar pînă în anii '70), a realismului socialist, orientarea ce domină în totalitate mișcarea literară rusă¹² (pînă a se ajunge la această etichetă, mișcarea literară a fost numită *nou realism* – A. Voronski, *noua școală realistă* – A. Lunacearski, *realism*

¹² Sugestiv pentru caracterul hotărît al mișcării de a-și crea „tradiții” este faptul că această etichetă a fost pusă și unor creații care au apărut încă înainte de cristalizarea conceptului. Este vorba de scrierile lui Gorki *Meșceane, Mat', Vraghi*, povestirile lui Serafimovici din perioada primei revoluții, poeziile lui Demian Bednîi, precum și întreaga „literatură revoluționară” a anilor '20 (Serafimovici, *Jeleznîi potok*, Furmanov, *Ceapaev* ș.a.). Mai mult, în toate „bibliile” realismului socialist Gorki apărea ca părinte, ca întemeietor al acestuia. Unii critici au văzut în articolul lui Lenin, *Partijnaja organizacija i partiijnaja literatura*, din 1905, punctul de plecare al dezvoltării acestei ideologii de partid, dar ea s-a conturat în fapt mult mai tîrziu (cf. și L.P. Egorova, P.K. Cekalov, *Istoriija literatury XX veka*, cap. *Socialistikčeskij realizm v kontekste literaturnoj epoci și Genezis socialističeskogo realizma*).

monumental – A. Tolstoi, *realism tendențios* – V. Maiakovski, *realism eroic*, *realism proletar* sau *realism romantic*). Interesant este că literatura realismului socialist a căutat modele în creația populară, din dorința de a sublinia caracterul accesibil, inteligibil al idealului promovat și nu în ultimul rând orientarea antielitistă. Proza sovietică timpurie face adesea apel la vechea Rusie, legendară, uneori și cu ajutorul cuvintelor, arhaizante (proza ornamentalistă). Lupta literară se dădea nu numai împotriva unor concepții social-politice, ci și a unora estetice. Începînd cu **anii '30** ideologia oficială se lupta cu rămășițele formalismului, avangardei, ale modernismului. Statul controla de fapt nu numai ideologia, ci și formele de creație. Tot ce ieșea din cadrele realismului socialist era distrus sau era interzis pentru mulți ani circuitului public. Literatura epocii sovietice se afla în fruntea tuturor „luptelor”, de la cele pentru recolte la cele pentru curățenia limbii ruse, impunînd pătrunderea unui bogat vocabular „militar” în societatea rusă („erou al muncii”, „dușman al poporului” ș.a.).

Literatura oficială a creat mitul vieții ideale, al unei lumi iluzorii în care reprezentările ideologice trebuia să se transforme în tablouri realiste ale vieții. Tot ce submina caracterul vital al acestui mit, ce descria starea reală de lucruri era distrus. Așa cum spunea M. Berg¹³, „teroarea a devenit numai o hîrtie de turnesol, o continuare artistică prin intermediul căreia «inginerii sufletelor omenesti» au devenit care un participant involuntar, care un ajutor voluntar – un preot al ideologiei imaginarului, în timp ce «martorii» lucrurilor firești erau distruși, deoarece din ei izvora energia antirătăcire”. De aceea au fost distruși O. Mandelștam, B. Pilniak, L. Dobîcin, I. Babel, reperezentanții grupării

¹³ *O literaturnoj bor'be*, în „Oktjabr”, nr.2/1993, p.187.

OBERIU¹⁴, ale căror creații depășeau hotarele artei ideologizate și reflectau natura metafizică a lumii ce se schimba și a omului nou. Creațiile altor scriitori au fost blocate, fiind interzise publicării (Anna Ahmatova, B. Pasternak, A. Platonov, M. Bulgakov, M. Zoșcenko). Constrângerea ideologică s-a accentuat în anii războiului, de data asta toate forțe fiind mobilizate împotriva dușmanului din exterior. În pofida speranțelor că după război lucrurile se vor relaxa, că literatura va ieși într-o oarecare măsură de sub ideologia oficială, atacuri virulente s-a declanșat în 1946 împotriva revistelor „Zvezda” și „Leningrad”, acuzate de lipsă de idei și de promovarea artei pure, continuate mai apoi cu cele împotriva scriitorilor „reacționari”, care nu recunoscuseră apartenența la realismul socialist (Mihail Zoșcenko, Anna Ahmatova, N. Zabolotki, Andrei Platonov, Boris Pasternak ș.a.).

Dezghețul (1953-1965)¹⁵. Spre sfârșitul **anilor '50** presiunea a început să mai scadă, mai ales după moartea lui Stalin. Cel care a declanșat procesul „dezghețului” a fost Nikita Hrușciiov, care, la Congresul al XX-lea al PCUS din februarie 1956, în raportul

¹⁴ OBERIU – Ob’edinenie real’ nogo iskusstva (Uniunea artei reale) – grup de scriitori și artiști format la Leningrad în 1926-1930. Activitatea lui s-a caracterizat prin tendința de a înnoi arta prin refuzul realismului canonizat atunci. Ultima literă din denumire, sunetul *u*, făcea o notă contrastantă cu terminația canonică –*ism*, subliniind astfel și prezența elementului comic în creația membrilor grupului. Reprezentanți: scriitori - D. Harms, A. Vvedenski, N. Zabolotki (fondatori), I. Bahterev, A. Razumovski, Iu. Vladimirov, D. Levin; pictori – O. Malevici.

¹⁵ Termenul *Dezgheț* a fost pus în circulație în aprilie 1954, în revista „Znamja”, prin publicarea romanului omonim al lui Ilia Ehrenburg. Scriitorul relua de fapt un cuvânt utilizat pentru prima dată în această accepție politică și socială de către Aleksandr Herzen în 1855, după moartea lui Nicolae I, când se aștepta o relaxare a climatului politic.

secret, a denunțat cultul personalității lui Stalin și urmările lui (*O kul'te lic'nosti Stalina i ego posledstviiah*). La scurt timp încep să apară și scrieri foarte critice, care de-acum erau permise. Prima scriere a fost pamfletul politic al lui Nazim Hikmet, *Rîceaghi*¹⁶, în care autorul încearcă să prezinte cauzele care au dus la apariția cultului personalității. Reprezentativ pentru această atmosferă a fost și romanul lui Vladimir Dudințev, *Ne hlebom edinîm*, apărut în aceeași revistă, în numerele 8-10 din același an, care pune problema imposibilității lipirii de libertate a celor care gîndesc. Importante au fost și povestirile lui Pavel Nilin, *Ispîtatel'nîi srok* și *Jestokost'*, în care scriitorul caută în trecut, în 1923, originea minciunii, a cinismului și a cruzimii.

În categoria literaturii oficiale au fost incluși și scriitorii șaizeciști, care aduceau un suflu nou. Portdrapelul orientării democratice a redevenit revista „Novîi mir”, la conducerea căreia, din 1958, a revenit A. Tvardovski, reușind să publice aproape tot ce era mai important din literatura timpului¹⁷. Important era și faptul că în această revistă un rol important îl ocupa critica literară, care milita pentru un nivel foarte înalt al creațiilor artistice. Încă din decembrie 1953, în revista „Novîi mir” apare pentru prima dată un articol important, al lui Vladimir Pomeranțev, *Ob iskrennosti v literature*, care se ridică împotriva controlului implacabil asupra literaturii sovietice, forțată să devină un instrument al puterii¹⁸. Momentul nu era însă propice sincerității, așa

¹⁶ „Novyj mir”, nr.4/1956.

¹⁷ Revista a fost închisă în 1970, o dată cu reinstaurarea cenzurii.

¹⁸ Semnificativ este faptul că, în 1924, Evgheni Zamiatin se plîngea tot de lipsa acestei sincerități, a adevărului, în literatura contemporană. În opinia lui, scriitorul s-a obișnuit să mintă, să vorbească cu prudentă și teamă (cf. E. Etkind, G. Nivat, I. Serman, V. Strada (red.), *Histoire de la littérature russe. Le XX^e siècle. Gels et Dégels*, Paris, Ed. Fayard, 1988, p.389).

că redactorul-șef, Tvardovski, a fost înlăturat, în locul lui fiind numit Konstantin Simonov.

„Tînăra proză” aduce un erou nou, un material nou, dar și o limbă nouă (prezența jargonului, chiar a unor elemente de argou), prin orientarea către cotidian. Un moment critic pentru literatura rusă l-a constituit scandalul pricinuit de acordarea, în 1958, a premiului Nobel lui Boris Pasternak, pentru romanul *Doktor Jivago* (scris în 1955) și care a declanșat mai apoi o amplă campanie de calomnie a scriitorului. După un „îngheț” de scurtă durată, anul 1962 a marcat momentul celui de-al doilea „dezgheț”, prin apariția povestirii lui Aleksandr Soljenițîn, *Odin den’ Ivana Denisovicea*¹⁹, care a declanșat în fapt o lungă serie de scrieri inspirată de viața din lagărele comuniste sau din perioada teroarei (Andrei Aldan-Semionov, *Basrel’ef na skale*²⁰, Grigori Șelest, *Kolîmskie zapiski*, Boris Diakov, *Povest’ o perežitom*, Iuri Dombrovski, *Hranitel’ drevnostei* ș.a.).

În **anii ’60** în procesul literar rus se conturează patru mari direcții: orientarea *antistalinistă* (Aleksandr Tvardovski, Aleksandr Soljenițîn, Varlam Șalamov, *Kolîmskie rasskazî*, Evghenia Ghinzburg, *Krutoi marșrut*, Iu.Dombrovski, *Hranitel’ drevnostei*; *Fakul’tet nenujnîh veșcei*), *proza războiului* (descria, fără nici un fel de cosmetizări, cel de-al doilea război mondial - Grigori Baklanov, *Iujnee glavnogo udara*; *Piad’ zemli*; *Miortvîe sramu ne imut*; *Iiul’ 1941*; Iu. Bondarev, *Batal’ onî prosiat ognia*; *Tișina*; *Poslednie zalpî*; *Goriacii sneg*, I. Grekova, *Na ispîtaniiah*, V. Nekrasov, *V okopah Stalingrada*, K. Simonov, *Jivîe i miortvîe*, D. Granin, A. Adamovici, *Blokadnaia kniga*, V. Grossman, *Jizn’ i sud’ba*, Vasil’ Bîkov, principalul reprezentant al acestei mișcări,

¹⁹ „Novyj mir”, decembrie 1962.

²⁰ „Moskva”, nr.6/1964.

Smert' celoveka, Dvadțatî, Juravlinîi krik; Frontovaia stranița; Dojit' do rassveta), proza satului (Vladimir Solouhin, Vasili Șukșin, Fiodor Abramov, Viktor Astafiev, Boris Mojaev, Vasil' Belov, Gavriil Troepolski, Valentin Rasputin, Serghei Zalîghin, dar care a fost inițiată în anii '50 de schițele lui V.V. Ovecikin și de povestirile și nuvelele lui A.I. Iașin), proza urbană (I. Grekovaia, *Za prohodnoi; Damskii master*, Anatoli Kuznețov, *Artist mimansa*, Iuri Trifonov, *Obmen; Predvaritel' nîe itoghi; Studentî; Dom na naberejnoi; Drugaia jizn'*, A. Bitov, *Pușkinskii dom*, V. Dudințev, *Ne hlebom edinîm; Belîe odejdî*), povestirile științifico-fantastice (Ivan Efremov, *Tumannost' Andromeda; Lezvie britvî; Ceas bîka*, Arkadi și Boris Strugațki, *Trudno bît' bogom, Hișc' nîe veșci veka*).

Mișcarea antistalinistă s-a declanșat, cum am văzut, imediat după moartea lui Stalin și s-a accentuat mai ales după Congresul al XX-lea al PCUS din 1956. Dezghețul nu a fost însă de durată. La începutul **anilor '70** cenzura s-a înăsprit din nou, fapt ce a dus la apariția a două tipuri de literatură – una oficială, și una neoficială, secundară, a samizdatului²¹. Samizdatul a fost important nu numai

²¹ Termenul *samizdat* a apărut prin analogie cu „Gosizdat”, „gusudarstvennoe izdatel'stvo”, editură de stat, termen ce apărea pe toate edițiile sovietice. În același timp cu samizdatul a început să funcționeze și *tamizdat*, cărțile editate în străinătate, care erau aduse pe ascuns în URSS (B. Pasternak, *Doktor Jivago*, M. Bulgakov, *Master i Margarita*, poezii ale lui Mandelștam, Nikolai Gumiliov, proza lui Daniil Harms ș.a.). Termenul *tamizdat* este folosit din 1957, fiind legat de apariția, la Milano, a romanului lui Boris Pasternak, *Doktor Jivago*. Pedepsele celor care erau descoperiți citind acest timp de literatură erau excluderea din universitate sau de la locul de muncă, arestul, condamnarea la închisoare sau lagăr.

Cuprins

Cuvînt înainte	5
Scurtă privire asupra literaturii ruse din a doua jumătate a secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea	13
Realismul	39
<i>Proza realistă tradițională (neoclasticistă)</i>	41
Valentin Rasputin	45
Vasili Șukșin	58
Aleksandr Soljenitîn	65
<i>Proza realistă de factură sentimentalistă</i>	85
Ludmila Ulitkaia	87
<i>Proza convențional-metaforică</i>	92
Cinghiz Aitmatov	96
Tatiana Tolstaia	112
<i>Cealaltă proză (noul val, a treia proză) 110</i>	118
Modernismul	123
Sasa Sokolov	127
Venedikt Erofeev (1938-1990)	136
Postmodernismul	145
Viktor Erofeev	166
Vladimir Sorokin	205
Viktor Pelevin	220
Literatura de masă	235
Boris Akunin	243
Aleksandra Marinina	248
Daria Donțova	252
Bibliografie	255